

Dedem Korkut Kitabı'nda Kullanılan -dl Ekinin İşlevleri

Functions of Suffix "-dl" Used In The Dedem Qorqut Kitabi

Cihangir KIZILÖZEN *

Dede Korkut, Aralık 2016/11: 65-71

Öz

Dedem Korkut Kitabı'nda -dl ekinin gramatikal işlevlerinden biri ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bildirme kipi olarak kullanılmasıdır. Ancak Dedem Korkut Kitabı'nda -dl eki, ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmayan ikinci bir gramatikal görev daha üstlenmiştir. Doğal olarak aynı ekin iki farklı işlev üstlenmesi, birbirlerinden farklı iki çekimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Araştırmacılar ekin ikinci işlevini tanımadıklarından, ortaya çıkan bu çekim farklılığını yanlış yazma olarak ele almışlardır. Böylece yanlış yazma olarak düşünülen yapılar, onarılarak çevriyazıya aktarılmıştır. Ayrıca -dl ekinin metindeki ikinci işlevinin dikkate alınmaması, ekin geçtiği yapıların anlamlandırılmasını da etkilemiştir. Bu inceleme, -dl ekinin söz konusu ikinci işlevini ele almakta olup bu bağlamda metne yapılan müdahalelerin doğru olmadığını, -dl ekinin metinde yazıldığı gibi çevriyazıya aktarılması gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dedem Korkut Kitabı'nda -dl eki, -dl ekinin işlevi.*

Abstract

One of the grammatical functions "-dl", in the Dedem Qorqut Kitabi, as in standart Turkish in Turkey, is that it is used as an indicative mood. However, the suffix "-dl" served a second function in the Dedem Qorqut Kitabi, which is not seen in standart Turkish in Turkey. That the same suffix served two different functions led to two different conjugations. Because reasearchers don't recognize the second function of the suffix, they have considered the difference of the conjugation as a miswriting. Thus, the works considered to be miswriting were emended and transcribed by them. And that the suffix "-dl" wasn't taken into consideration effected the semantical translations of structures which the suffix used in. This artical examines the second function of the suffix "-dl" and asserts that the intervention by reasearchers from outside is not right and the suffix "dl" must be transcribed as it is written in the original text.

Key words: The suffix -dl in the Dedem Qorqut Kitabi, Functions of suffix -dl.

Giriş

Eski metinlerin incelenmesinde göz önünde bulundurulması gereken önemli hususlardan biri, gramatikal işlev üstlenen öğelerin zamanla görev değişimine uğramasının dikkate alınması hususudur. *Dedem Korkut Kitabı* üzerine yapılan araştırmalarda bu bağlamda -dl ekinin gözden kaçırıldığını düşünüyoruz. Günümüzde bir bildirme kipi olarak kullanılan bu

---

* Dr. , cahangir@gmail.com

ekin metinde kip işlevinin yanı sıra günümüzde kullanılmayan başka bir işlevle de sık sık kullanıldığı görülüyor. Metinde *-dl* eki, bir bildirme kipi olarak değerlendirildiğinde bu ekle çekime giren yapıların bir bölümünün yanlış veya eksik yazıldığı düşünülüyor. Ancak, tarihî kaynaklarda ekin bildirme kipinden başka üstlendiği ikinci işlevi göz önünde bulundurulduğunda söz konusu yapıların doğru yazıldığı ortaya çıkıyor. *Dedem Korkut Kitabı* ile ilgili yapılan araştırmalarda ekin günümüzde kullanılmayan işlevi dikkate alınmamıştır. Ekin bu işlevinin araştırmacılarca dikkate alınmadığı, metinde bulunmayan eklemelerin çevriyazılara yansımından, yanlış anlamlandırmalardan ve yanlış noktalama imlerinin kullanılmasından anlaşılmaktadır. Doğru yazıldığı hâlde yanlış değerlendirilen bu tip yapıların, *Dedem Korkut Kitabı'nın* yanlışlarla dolu bir metin olduğu izlenimini uyandırdığından, yeniden ele alınması gerektiği kanısındayız. Ayrıca metinde bulunmayan eklemelerin çevriyazıda gösterilmesi, metnin kendine ve ait olduğu döneme özgü gramatikal özelliklerinin ortaya çıkmasını engelleyen bir yöntemdir. Metinde anlaşılmayan yapılara müdahale etme yöntemi, aslında metni günümüz dil anlayışıyla güncelleme girişimidir.

Bu incelemenin amacı da *Dedem Korkut Kitabı'nda* doğru yazıldığı hâlde yanlış yazıldığı düşünülen bir yapının aydınlığa kavuşması yönünde bir adım atmayı denemektir. İncelememiz, *-dl* ekinin bildirme kipi işlevinin yanı sıra başka bir işlevde de kullanıldığı yönünde yeni bir iddia ortaya atmamaktadır. *-dl* ekinin bildirme kipi dışında başka bir gramatikal işlev üstlenmesi konusu, zaten önceden incelenmiş bir konudur. Ancak, *Dedem Korkut Kitabı* gibi önemli bir eserin okunmasında bilinen bir konunun dikkate alınmaması ciddi bir eksiklik, diye düşünüyoruz.

Tarihî eserlerin yazıldığı gibi çevriyazıya geçirilmesini ilke edinerek metinden seçtiğimiz örnekleri üç aşamalı bir yöntemle incelemeye tabi tuttuk. Birinci aşamada incelenmeye tabi tutulan örneklerin metinde yazıldığı gibi çevriyazısı yapıldı. *Dedem Korkut Kitabı* üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak metinde anlaşılmayan yapılar onarılmadan yazıldığı gibi çevriyazıya geçirildi. İkinci aşamada yine bütün araştırmalardan farklı olarak parçaların çevriyazıya geçirilmesinin hemen ardından Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmadı. Yapılar, Türkiye Türkçesine aktarılmadan önce dilbilgisi yönünden güncellemeye tabii tutuldu, başka bir ifadeyle dilbilgisi yönünden Türkiye Türkçesine aktarıldı. Yapıların dilbilgisi yönünden güncellenmesiyle eklerin zamanla uğradıkları görev değişikliğine odaklandık: Metinde *getürdi* ~ Türkiye Türkçesinde *getirip*. Üçüncü aşamada gramatikal yönden güncellenen yapıların Türkiye Türkçesine aktarılmasını gerçekleştirdik. Bu yönetime başvurmamızın nedeni, cümledeki sıkıntının anlamla ilgili değil de dilbilgisiyle ilgili olmasıdır. Anlamlarını bildiğimiz kelimeler, dilbilgisi yönünden yapılarda bir yanlışlık olduğu izlenimini uyandırır. Bu izlenim de bizi yanlış yazıldığı düşünmüş yapıya müdahale edecek noktaya götürebiliyor: *Geyiği kovardı, getürürdi* (metinde bulunmayan bir *-ür*) *abasının önünde sinirleridi*. Oysa metnin anlamlandırılması yapılmadan dilbilgisi yönünden güncellenmesi sağlanırsa metne müdahale etmeden anlaşılması sağlanmış olur:

Geyiği kovardı, getürdi babasının önünde sinirleridi.
Geyiği kovardı, getirip babasının önünde sinirlerdi.

Bu yöntemin daha önce başka birileri tarafından kullanılıp kullanılmadığına dair bir bilgiye incelediğimiz eserlerde rastlayamadık. Ancak, *Dedem Korkut Kitabı'yla* ilgili yapılan çalışmalarda böyle bir yöntemin kullanılmadığını biliyoruz. İnceleme boyunca konunun anlaşılması bakımından bu işlem için gramatikal aktarma veya dilbilgisi yönünden güncelleme ifadelerini kullandık.

-dl ekinin *Dedem Korkut Kitabı'ndaki* işlevleriyle sınırlandırılmış incelemeye aldığımız örnekler tarafımızca *Dedem Korkut Kitabı'nın* Dresden nüshasından yeniden okunmuştur. Örneklerin hangi sayfadan, hangi satırdan alındığı satır sonunda parantez içinde

bildirilmiştir. Parantez içinde yer alan ilk sayı sayfa sayısını; yan çizgiden sonra gelen ikinci sayı ise satır sayısını gösterir.

İnceleme

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde olduğu gibi *Dedem Korkut Kitabı*'nda da *-dl* eki bir zaman kipi olarak kullanılmıştır. Metinde *-dl* ekinin basit ve sıralı cümlelerde sık sık kullanıldığı görülüyor. *-dl* ekinin bir zaman eki olarak basit cümlelerdeki kullanımıyla ilgili herhangi bir sorun görülmemektedir: *Alar şabâh Derse Xan yerinden örü tırdı* (20/10). Yine metinde *-dl* ekinin bir kip eki olarak sıralı cümlelerdeki kullanımıyla ilgili de bir sorun yoktur: *Belî, baş kesdi, kan dökdi, âdem axtardı* (73/13). Ancak kimi cümlelerin basit ve sıralı cümleler kategorisinde yer almadığı dikkat çekicidir: *Kalkubanı, ana, yerümden tırdı yelisi kara kazılık atuma buşun bindüm* (256/8). Yukarıdaki cümle, yapı bakımından sıralı cümle de değil, basit cümle de değildir. Burada konunun anlaşılması bakımından Leyla Karahan'ın sıralı cümlelerle ilgili açıklamasına değinmek yerinde olacaktır:

Art arda sıralanmış müstakil cümlelerden meydana gelmiş böyle bir yapıda, ilk cümle son cümleyi tarz ve sıra bildirerek tamamlıyorsa, iki cümle arasında şahıs ve kip uygunluğu bulunması gerekir. Son cümlede bulunan şahıs eki, bu uygunluğu sağlamak için yeterlidir. Örnek. "Alır, giderim." Ancak bu hüküm, sadece görülen geçmiş zaman ve şart kipi ile kurulmuş sıralı cümlelerde geçerli değildir. Mesela, "Koştum, tuttum." ve "Alsam, gitsem." cümleleri "Koştuttum." ve "Alsa, gitsem." şeklinde ifade edemeyiz. (Karahan 2011: 187)

L. Karahan'ın "Koştum, tuttum. örneğinde gösterdiği kip (-tu) ile şahıs eki (-m) arasındaki uyumluluğu, *Dedem Korkut Kitabı*'nda geçen "Kalkubanı, ana, yerümden tırdı yelisi kara kazılık atuma buşun bindüm." yapısında da göremiyoruz. Araştırmacılar, *Dedem Korkut Kitabı*'nda kip ve şahıs uyumluluğu bulunmayan bunun gibi parçaları sıralı cümle olarak düşündüklerinden onarma yoluna gitmişler, metinde yazıldığı gibi çevriyazıya aktarmamışlardır. Metinde *Kalkubanı, ana, yerümden tırdı yelisi kara kazılık atuma buşun bindüm* (256/8) yapısındaki geçen *tırdı*, araştırmacılar tarafından *tırdum* biçiminde onarılarak çevriyazıya aktarılmıştır. M. Ergin (2016: 226), S. Tezcan, H. Boeschoten (2012: 168), S. Özçelik II (2016: 521) *tırdı* ile *bindüm* arasındaki kip ve şahıs eki uyumsuzluğunu ortadan kaldırmak için *tırdı* yapısına teklik 1. kişi -m ekini ekleyerek *tırdum*; O. Ş. Gökyay ise (2007: 166), *durdum* olarak çevriyazıya aktarmışlardır.

Yukarıda gösterdiğimiz örneği araştırmacıların metinde yazıldığı gibi çevriyazıya geçirmemeleri, *-dl* ekini tek işlevli (kip) bir ek olarak değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. L. Karahan, *-dl* ekinin kip eki işlevinin yanı sıra *-ıp/-ip'*e denk gelen bir zarf-fiil eki gibi de kullanıldığından bahseder (Karahan 2011: 187-188). L. Karahan Eski Türkçede, *Kutadgu Bilig'*de, Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait metinlerde, Türkiye Türkçesi ağızlarından Trabzon, Erzurum ve Kars ağızlarında *-dl* ekinin bir zarf-eki olarak kullandığını gösteren örnekler verir (Karahan 2011: 188-191). L. Karahan, *Dedem Korkut Kitabı*'nda *-dl* ekinin zarf-fiil eki kullanımıyla ilgili de *Oğlan kardaşın aındı gider*. (Karahan 2011: 190) örneğini verir. *Dedem Korkut Kitabı* üzerine yapılan çalışmalarda metinde yanlış yazıldığı gerekçesiyle birçok yapıya müdahale edilmiş, metinde bulunmayan eklemeler yapılarak çevriyazıya aktarılmıştır. Bunlardan biri de *-dl* ekinin geçtiği yapılarla ilgili müdahalelerdir. Oysa *-dl* ekinin işlevlerinden birinin zarf-fiil eki olduğu düşünülduğünde bu yapıların aslında doğru yazıldığı ve yazıldığı gibi çevriyazıya aktarılması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. *-dl* ekinin kişi ve kip ifadesi içermeyen zarf-fiil eki işlevinin dikkate alınmaması *Dedem Korkut Kitabı* çalışmalarıyla ilgili üç temel sorunu beraberinde getirmiştir: *metne müdahale sorunu, aktarma sorunu, yanlış noktalama imleri*.

1. Metne Müdahale Sorunu:

Araştırmacılarca *-dl* ekinin yalnızca bir kip eki olarak değerlendirilip zarf-fiil işlevinin göz ardı edilmesi, ekin geçtiği yapılara müdahale edilerek eklemeler yapılmasına neden olmuştur. *Dedem*

Korkut Kitabı ile ilgili yapılan çevriyazılarından aldığımız aşağıdaki örneklerde -ıp, -ip zarf-fiil ekine denk gelen -dl ekinin bir bildirme kipi olarak düşünüldüğü, bu doğrultuda düzeltmeler yapıldığı görülmektedir.

1. 1. **Ƙalkubanı, ana, yerimden ƙurdu** کوردی **yelisi ƙara ƙazılıƙ atuma butun bindim** (256/8).

Yukarıdaki cümle bir sıralı cümle, bu cümlede geçen *ƙurdu*'daki -dl eki de bilinen geçmiş zaman eki olarak düşünüldüğünden buradaki *ƙurdu*, araştırmacılar tarafından *ƙurdum veya durdum* biçiminde onarılmıştır. Araştırmacılar M. Ergin (2016: 226), S. Tezcan, H. Boeschoten (2012: 168) ve S. Özçelik II (2016: 521) kelimeyi *ƙurdum*, biçiminde düzeltirken O. Ş. Gökyay ise (2007: 166) *durdum* biçiminde düzeltmiştir. Araştırmacılar yalnız S. Əlizadə, T. Hacıyev üsteki yapıyı *durdu* biçiminde okumuştur (2004:146). *Dedem Korkut Kitabı* üzerine yapılan aktarma çalışmalarında da buradaki -dl ekinin bir kip bildirme eki olarak değerlendirildiği anlaşılıyor. M. Ergin: "Kalkıp ana yerimden doğrudum Yelesi kara cins atıma sıçrayıp bindim" (1969: 204). S. Özçelik: "Davranıp baba yerimden kalktım. Yelesi kara savaş atıma butun bindi" (2016: 748). Araştırmacılar S. Əlizadə, T. Hacıyev cümleyi Azerbaycan Türkçesine; "Qalxaraq, ay ana, yerimdən durub Qarayallı gözəl Qazılıq atımı mindim" (2004:285) şeklinde aktarmıştır. S. Əlizadə, T. Hacıyev çalışmasında *ƙurdu* yapısının Azerbaycan Türkçesine *durub* şeklinde aktarılması en azında bu cümlede -dl ekinin bir zarf-fiil eki olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Biz ise yukarıdaki cümleyi daha önce üzerinde durduğumuz üç aşamalı yöntemle ele alıyoruz.

Çevriyazı: *Ƙalkubanı, ana, yerimden ƙurdu yelisi ƙara ƙazılıƙ atuma butun bindim*.

Gramatikal aktarım: Kalkıp ana yerimden durup yelesi kara kazılık atıma butun bindim.

Türkiye Türkçesine aktarım: "Kalkıp ana yerimden doğrulup yelesi kara atıma sıçrayıp bindim."

Görüldüğü gibi çevriyazı aşamasında incelemeye aldığımız cümlelerin bütün öğeleri metinde yazıldığı gibi ele alınmıştır. Gramatikal aktarım aşamasında seslerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Ayrıca eklerin biçim özellikleri değil de metinde üstlendikleri gramatikal işlevleri temel alınmıştır. Gramatikal aktarımın burada sağladığı kolaylık, metnin Türkiye Türkçesine aktarılmadan önce anlaşılır hale getirilmesini sağlamaktadır.

1. 2. **Geyiği ƙovardı, getürdi** کوردی **babasının öjinde sinirleridi** (21/3-4).

Bu cümlede çekime girmiş üç yüklem yer almaktadır. Cümle, günümüz ölçünlü Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi dil özelliklerinden hareketle değerlendirildiğinde sıralı cümle görünümündedir. Ancak çekime girmiş üç fiilden ikinci sırada yer alan *getür-* fiilinin eksik bir şekilde çekimlendiği görülüyor. Nitekim *Dedem Korkut Kitabı*'nın çevriyazısını yapan araştırmacılar da yukarıda belirttiğimiz bakış açısından hareketle *getürdi* yapısına -ür ekini ilave ederek *getürüridi* şeklinde sıralı cümle formatına sokmuşlardır. Böylece yüklem arasındaki kip uyumsuzluğunun ortadan kalkmasıyla metinde bulunmayan üçlü sıralı cümle ortaya çıkmıştır. Cümlede geçen *getürdi*, bütün araştırmacılar tarafından aynı şekilde okunmuş, sadece kimi araştırmacılar ekledikleri -ür geniş zaman ekini köşeli parantez içine almayı tercih etmişlerdir. Söz konusu kelimeyi, M. Ergin (2016: 85) *getürür-idi*, O. Ş. Gökyay (2007: 30) *getürürdü*, S. Tezcan, H. Boeschoten (2012: 41) *gétür[ür]idi*, S. Özçelik (2016: 51) *gétürü[ri]di*, S. Əlizadə/T. Hacıyev (2004: 29) *gätirürdi* biçiminde çevriyazıya aktarmışlardır. Bir önceki örnekte olduğu gibi bu cümleyi de üç aşamada incelemeyi deneyeceğiz.

Çevriyazı: *Geyiği ƙovardı, getürdi babasının öjinde sinirleridi*.

Gramatikal aktarım: *Geyiği kovardı, getirip babasının önünde sinirlerdi*.

Türkiye Türkçesine aktarım: "Geyiği kovardı, getirip babasının önünde vururdu."

Alt alta dizilen çevriyazı, gramatikal aktarım ve Türkiye Türkçesine aktarılmasından da anlaşıldığı gibi cümlede geçen *getür-* fiilindeki *-di* ekinin bir kip değil de bir zarf-fiil eki olduğu, ana metindeki yapının eksik veya yanlış yazılmadığı ortaya çıkmaktadır.

2. Aktarma Sorunu

Dedem Korkut Kitabı araştırmalarında görülen yanlışlıklardan biri de *-dl* zarf-fiil eki alan yapıların anlamlandırılmasıyla ilgilidir. Tespit ettiğimiz bir örnekte *-dl* zarf-fiil eki alan bir yapının çevriyazısı düzgün yapılmadığı gibi aktarması da düzgün yapılmamıştır.

2.1. Şağa sola çırbındı urur yüzgeçleri (278/2).

Yukarıdaki cümlede geçen *çırbındı* zarf-fiili araştırmacılar tarafından Türkiye Türkçesine *çırpıntı* kelimesiyle karıştırılmıştır: M. Ergin (1969: 221) "Şağa sola çırpıntı vurur yüzgeçleri", S. Özçelik (2016: 760) "Şağa sola çırpıntı vurur yüzgeçleri". O. Ş. Gökyay da söz dizini bölümünde *çırbındı*'nın karşılığında *çırpıntı* yazmıştır (2007: 257). Yukarıdaki cümlelerin Türkiye Türkçesi aktarmalarında *-dı* ekinin yine bir zarf-fiil eki olarak değil de bir yapım eki olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Azerbaycan'daki çalışmalardan S. Əlizadə, T. Hacıyev (2004: 295) cümleyi "Şağa-sola çırpımb baş vurur üzgeçleri" şeklinde aktarmışlardır. Burada *vur-* fiilinin *baş vur-* şeklinde aktarılması dikkat çekmektedir. Aslında bu cümlelerin sadece gramatikal yönden Türkiye ve Azerbaycan Türkçesine aktarılması yeterli olur diye düşünüyoruz: "Şağa sola çırpıntı vurur yüzgeçleri."

3. Birleşik cümle, Sıralı Cümle Sorunu:

Dedem Korkut Kitabı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde *-dl* ekinin zarf-fiil işlevinin dikkate alınmadığı, noktalama imlerinden anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere zarf-fiillerin bulunduğu cümleler birleşik cümlelerdir. Birleşik cümlelerde zarf-fiil ile cümlelerin yüklemi arasında virgül konulmaz. Örnek olarak; *Bağırıp, çağırıp, gitti.* şeklinde bir noktalama yapılamaz. Cümle ancak sıralı cümle olursa yüklem arasında virgül işareti konulur. Örnek olarak; *Eşyalarını topladı, çekip gitti.* *Dedem Korkut Kitabı*'nın çevriyazılarında *-dl* ile yapılmış zarf-fiillerle cümlelerin yüklem arasında virgül konulduğu görülüyor. Örnek olarak; *Dirse Xan yerinden örü tırdı aydar.* cümlesi, birleşik bir cümle olduğundan yazım kuralları gereği *tırdı* ile *aydar* arasında virgül işareti konulmamalıdır. Ancak *Dedem Korkut Kitabı* araştırmacıları bu cümledeki *tırdı* zarf-fiilindeki *-dl* ekini bir kip olarak telakki ettiklerinden sıralı cümle yapısı uyarınca *tırdı* ile *aydar* arasında virgül işareti koymuşlardır. Bu konuyu *Dedem Korkut Kitabı* üzerine yapılan çalışmalardan aldığımız ikişer örnekle sınırlayacağız.

3.1. Dirse Xan yerinden örü tırdı aydar (11/4)

M. Ergin:	<i>Dirse Han yerinden örü tırdı, aydur</i> (2016: 79).
O. Ş. Gökyay:	<i>Dirse Han yerinden örü durdı, aydur</i> (2007: 26).
S. Əlizadə, T. Hacıyev:	<i>Dirsə xan yerindən uru durdı, aydır</i> (2004: 25).
S. Tezcan, H. Boeschoten:	<i>Dirse Hān yerinden örü tırdı, eydür</i> (2012: 36).
S. Özçelik:	<i>Dirse Hān yerinden örü tırdı, eydür</i> (2016 II: 31).

Yukarıdaki örneklerde *tırdı*'dan sonra konulan virgül işareti, bu cümlelerin sıralı bir cümle olarak düşünülmesinin sonucu olsa gerek. Oysa cümlede geçen *tırdı* ile *aydar*, arasında kip uyumluluğu olmadığından sıralı cümle olarak nitelendirilemez. *Tur-* fiilinde geçen *-dı* eki, burada zarf-fiil eki işlevi üstlendiğinden *tırdı* cümlede bir zarf-fiil olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla cümlelerin çevriyazısı, virgül işareti konulmadan *Dirse Xan yerinden örü tırdı aydar* şeklinde yapılmalıdır. Yukarıdaki cümlede geçen *tırdı* yapısının araştırmacılarca bir zarf-fiil olarak nitelendirilmediği, söz konusu cümlelerin aktarılmasından da anlaşılmaktadır. M. Ergin tarafından yukarıdaki cümle Türkiye Türkçesine şöyle aktarılmıştır: "Dirse Han yerinden kalktı, der" (1969: 10). S. Əlizadə, T. Hacıyev'in Azerbaycan Türkçesine aktarması şöyledir: "Dirse xan yerindən qalxdı ... dedi." (2004: 176). Bu çalışmada da *örü tırdı* yapısının *qalxdı* şeklinde

Azerbaycan Türkçesine aktarılması, buradaki *-dı* ekinin bilinen geçmiş zaman eki olarak değerlendirildiğini göstermektedir. S. Özçelik'in Türkiye Türkçesi aktarmasında *tur-* fiilinde kullanılan *-dı* eki, doğru olarak *-up* şeklinde aktarılmıştır: "Dirse Han yerinden kalkıp der" (2016 II: 625).

Bize göre ise cümlenin çevriyazısı, gramatikal aktarımı ve Türkiye Türkçesine aktarılması şöyle olmalıdır:

Çevriyazısı:	<i>Dirse Xan yerinden örü tırdı aydar:</i>
Gramatikal aktarımı:	Dirse Han yerinden örü durup aydar:
Türkiye Türkçesine aktarılması:	"Dirse Han yerinden kalkıp söyler:"

3.2. Xatun gelüb zindancıya kapuyı açdırdı, çağırdı aydar: "Kazan Beg, nedür hālun? (273/9)

M. Ergin (2016: 235), *Hatun gelüp zindancıyla kapuyı açdırdı. Çağırdı, aydur: Kazan Big, nedür haluñ?*

S. Özçelik (2016 II: 555), *Hatun gelüp zindancıya kapuyı açdırdı, çağırdı, eydür: Kazan Beg, nedür hālun?*

S. Tezcan, H. Boeschoten (2012: 178), *Hätün gelüb zindancıya kapuyı açdırdı. Çağırdı, eydür: Kazan Beg, nedür hālun?*

O. Ş. Gökyay (2007: 176), *Hatun gelüp zindancıya kapuyı açdırdı. Çağırdı, aydur: Kazan Beg, nedir haluñ?*

S. Əlizadə, T. Hacıyev (2004 155), *Xatun gəlüb zinadançıya qapuyı açtırdı. Çağırdı, aydır: "Qazan bəg, nədür halın?"*

Görüldüğü gibi bütün araştırmacılar, *çağırđı* dan sonra virgül işareti kullanmışlardır. Zarf-fiillerden sonra virgül işareti kullanılmayacağına göre araştırmacılar, cümleyi sıralı cümle olarak telakki etmişlerdir. Nitekim cümlenin aktarımından da buradaki cümleyi sıralı bir cümle olarak ele aldıkları açıkça görülmektedir.

M. Ergin, *çağır-* fiilini *seslen-* şeklinde aktarmış, fiilin üzerindeki *-dı* ekini de olduğu gibi bırakmıştır: "Hatun gelip zindancıya kapıyı açtırdı. Seslendi, der: Kazan Bey, nedir hālın?" (1969: 218). S. Özçelik de M. Ergin gibi *çağır-* fiilini *seslen-* şeklinde aktarmış, *-dı* ekine dokunmamıştır: "Hatun gelip zindancıya kapıyı açtırdı, seslendi: Kazan Beg, nasıldır halin?" (2016 II: 758).

S. Əlizadə, T. Hacıyev'in Azerbaycan Türkçesi aktarmasında *-dı* ekinin gramatikal aktarımı doğru bir şekilde *-dı > -ıb (< -ıp)* şeklinde yapılmıştır: "Arvad gəlib zindancıya qapını açdırdı. Çağırđı deyir: "Qazan bəy, halın necədir?" (2004: 293).

Biz bu cümlenin çevriyazısının, gramatikal aktarımının ve anlamlandırılmasının aşağıdaki şekilde yapılmasının doğru olacağı kanısındayız:

Çevriyazısı: *Xatun gelüb zindancıya kapuyı açdırdı, çağırdı aydar: "Kazan Beg, nedür hālun?*

Gramatikal aktarımı: Hatun gelip zindancıya kapıyı açtırdı, çağırđı aydar: "Kazan Bey, nedir hālın?

Türkiye Türkçesine aktarımı: "Hatun gelip zindancıya kapıyı açtırdı, çağırđı söyledi: Kazan Bey, durumun nasıl?"

Sonuç

Eski metin incelemelerinde biçim yönünden günümüzde tanınmayan, anlamı veya gramatikal işlevi bilinmeyen birçok yapıyla karşılaşılabilir. Bunun gibi yapıların açık bir sorun olarak ortada olması, araştırmacıyı söz konusu sorunun çözümüne doğru yönlendirebilir. Bununla birlikte günümüzde kullanılan, anlamlı veya gramatikal görevi bilinen yapıların da tarihî kaynaklarda kullanıldığı görülebilir. Ancak bu yapıların her zaman için günümüzdeki anlamıyla

veya üstlendiği gramatikal işleviyle tarihî kaynaklarda kullanıldığı söylenemez. Tarihî metin incelemelerinin asıl sorunu işbu günümüzde kullanılan bir yapının eski bir metinde aynı anlam veya gramatikal işlevde kullanılmamasıyla ilgilidir. *Dedem Korkut Kitabı'*nda kullanılan *-dl* ekinin ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan *-DX* ekiyle araştırmacılar tarafından karıştırılması, bu bağlamda değerlendirilecek tipik bir örnektir. *Dedem Korkut Kitabı'*nda *-dl* eki, bir kip eki olmanın yanı sıra *-Up* ekine denk gelen bir zarf-fiil eki olarak da kullanılmıştır. Oysa ölçünlü Türkiye Türkçesinde bu ek, sadece kip bildiren bir ek olarak kullanılmaktadır. *Dedem Korkut Kitabı* üzerine yapılan çevriyazı ve aktarma çalışmalarında bu ek, her zaman için bir kip eki olarak değerlendirilmiş, ekin zarf-fiil eki işlevi çalışmalara yansımamıştır. Hatta *-dl* ekinin geçtiği kimi yapılar yanlış yazıldığı gerekçesiyle müdahalede bulunularak, bu yapıların günümüz Türkçesindeki kullanımları esas alınarak onarıldığı görülüyor. Başka bir ifadeyle tarihî bir metinde geçen, ancak günümüzde anlaşılmayan yapıların günümüz Türkçesindeki kullanımlarına bağlı kalınarak güncellenirken tarihî özelliğinden uzaklaştırıldığı sorunuyla karşı karşıyayız. Örnek olarak; “*Geyigi kovardı, getürdi babasının öjinde sişirleridi.*” cümlesi bütün araştırmacılar tarafından *Geyigi kovardı, getürüridi babasının öjinde sişirleridi* şeklinde çevriyazıya geçirilmiştir. Oysa *getürdi'*deki *-dl* eki, *-üp* zarf-fiil ekine denk bir zarf-fiil eki olarak düşünüldüğünde yapıda herhangi bir yazma hatasının olmadığı görülecektir.

-dl ekinin ürettiği zarf-fiillerin sayıca fazla olması metne müdahale etme sayısını artırmak suretiyle yanlışlıklarla dolu bir metin izlenimi uyandırmaktadır. Oysa metinde *-dl* ekinin birçok yerde *-Up* zarf-fiil ekine denk geldiği düşünüldüğünde en azından bu ekle ilgili herhangi bir yanlış yazmanın söz konusu olmadığı ortaya çıkacaktır. Ayrıca metinde kip bildiren *-dl* eki ile zarf-fiil görevinde kullanılan *-dl* ekinin birbirinden ayırt edilmesi, çevriyazılarında, aktarmalarda görülen yanlış noktalama imlerinin sonunu getirecektir.

*Dedem Korkut Kitabı'*nda çözümü bekleyen açık sorunlara bir de *-dl* zarf-fiil eki gibi yine çözümü bekleyen kapalı sorunların eklenmesi, eserin gerçek değerinin ortaya çıkması için gelecekte de çalışmalara devam edileceğini gösteriyor.

Kaynakça

- ERGİN, Muharrem (2016), Dede Korkut Kitabı 1 -2, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay.
 _____ (1969), Dede Korkut Kitabı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
 GÖKYAY, Orhan Ş. (2006), Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
 KARAHAN, Leyla (2011) Türk Dili Üzerine İncelemeler, Ankara, Akçağ Yay.
 ÖZÇELİK, Sadettin (2016), Dede Korkut I, -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar, Ankara, TDK Yay.
 _____ (2016), Dede Korkut II, -Dresden Nüshası- Metin, Dizin, Ankara, TDK Yay.
 TEZCAN, Semih; Hendrik Boeschoten (2012), Dede Korkut Oğuznameleri, İstanbul, Yapı Kredi Yay.
 Elizade S. ve Hacıyev T. (2004), Kitabi- Kitab-i Dede Korkut, Bakü, Önder Neşriyat.

